

Το φαινόμενο του «αποευρωπαϊσμού» στις σχέσεις Ελλάδας-Ευρωπαϊκής Ένωσης

Αλέξανδρος Καζαμίας

Εδώ και δέκα χρόνια περίπου, μια έντονη φιλολογία έχει αναπτυχθεί γύρω από το φαινόμενο του «εξευρωπαϊσμού» που φέρεται να υπέστη η Ελλάδα κατά την περίοδο των κυβερνήσεων Σημίτη (1996-2004) και Καραμανλή (2004-2009). Σύμφωνα με το αφήγημα αυτό, η άρθρωση ενός φιλοευρωπαϊκού ιδεολογικού λόγου, η προσέγγιση με την Τουρκία και η ένταξη της χώρας στο Ευρώ υπήρξαν εκδηλώσεις μια βαθύτερης διαδικασίας εξευρωπαϊσμού που θεωρείται ότι ξεκίνησε ουσιαστικά το 1996.¹ Οι απόψεις αυτές άρχισαν να διατυπώνονται πρώτα από κάποιους Έλληνες κυρίως ακαδημαϊκούς, όμως πολύ σύντομα αναγορεύτηκαν σε κεντρικά μοτίβα του επίσημου κυβερνητικού λόγου. Έτσι το Μάρτιο του 2000, ο τότε πρωθυπουργός, Κώστας Σημίτης, διεκήρυξε ότι «με την είσοδό μας στο ευρώ, διασφαλίζουμε την ισότιμη θέση της Ελλάδας στην ισχυρότερη ομάδα κρατών μελών της Ένωσης».² Το 2002, ο τότε υπουργός Εξωτερικών, Γιώργος Παπανδρέου, υποστήριξε στη Βουλή ότι «η κοινότητα αξιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης έρχεται ως πρόκληση στην περιοχή μας» και τόνιζε πως η Ελλάδα έχει αναλάβει τον «ιστορικό ρόλο» να διαδώσει τις αξίες αυτές στα Βαλκάνια.³ Συμπύσσοντας και τις δύο αυτές απόψεις σε μια πρόταση, ο πρώην πρωθυπουργός Κώστας Καραμανλής κατέληγε κι αυτός το 2008 στο συμπέρασμα ότι η Ελλάδα κατάφερε «όχι απλώς να μετέχει στο σκληρό πυρήνα της Ένωσης, αλλά και να προωθεί ενεργά την ευρωπαϊκή προοπτική όλων των γειτόνων της».⁴

Σε σύγκριση με τις πομπώδεις αυτές εξαγγελίες, η ακαδημαϊκή βιβλιογραφία για τον ελληνικό εξευρωπαϊσμό υπήρξε, ομολογουμένως, πιο συγκρατημένη. Ένα μέρος της αναγνωρίζει ότι η ίδια η έννοια του εξευρωπαϊσμού παραμένει ασαφής και δύσκολα μετρήσιμη. Άλλες αναλύσεις τονίζουν επίσης τα «όρια», τα «προβλήματα» και τα «αντίβαρα» που αντιμετωπίζει η διαδικασία αυτή στην

¹ Στις πρώτες μελέτες για τον ελληνικό εξευρωπαϊσμό συγκαταλέγονται οι εξής: Kostas Lavdas, *The Europeanization of Greece: Interest Politics and the Crises of Integration*, London, Macmillan, 1998, Panagiotis Ioakimidis, «The Europeanisation of Greece's Foreign Policy: Progress and Problems», στο Achilleas Mitsos και Elias Mossialos. (επιμ.), *Contemporary Greece and Europe*, Aldershot, Ashgate, 2000, σσ.359-372, P.C. Ioakimidis, 'The Europeanization of Greece: An Overall Assessment', στο Kevin Featherstone και George Kazamias (επιμ.), *Europeanization and the Southern Periphery*, London, Frank Cass, 2001, σσ.73-94, George Pagoulatos, "Greece's Europeanization and the Emergence of a Stabilization State", *South European Society and Politics*, 5:2, 2000, σσ.191-216.

² Κωνσταντίνος Σημίτης, *Για μια ισχυρή Ελλάδα στην Ευρώπη και στον κόσμο*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2002, σ.43.

³ *Πρακτικά Βουλής*, Ι΄ Περίοδος, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίαση ΜΑ΄, 17 Δεκεμβρίου 2002.

⁴ Κώστας Καραμανλής, «Συνεχής εμβάθυνση της Ένωσης. Πολιτικές προτάσεις για τη συνέχιση του επιτυχημένου παραδείγματος», *Ομιλία στο CEPS*, Βρυξέλλες, 4 Νοεμβρίου 2008.

περίπτωση της Ελλάδας,⁵ ενώ υπήρξαν και κάποιοι, όπως ο Πάνος Καζάκος, που διαπίστωναν ότι στην ελληνική εκδοχή του ο εξευρωπαϊσμός υπήρξε «κατακερματισμένος και ασυγκρότητος, φραστικός παρά έμπρακτος».⁶ Σε κάθε περίπτωση όμως, το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας αυτής υποστηρίζει ότι ιδιαίτερα στο επίπεδο της οικονομίας, της εξωτερικής πολιτικής, των θεσμών και της κοινωνικής πολιτικής, η Ελλάδα υπέστη μια διαδικασία εσωτερικού «μετασχηματισμού» από την πολιτική και οικονομική δυναμική της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ειδικότερα, ο Σπύρος Οικονομίδης υποστήριζε το 2005 ότι «η ένταξη στην Ε.Ε. είχε εξευρωπαϊστική επίδραση στην ελληνική εξωτερική πολιτική» με κύριο αποτέλεσμα την ενίσχυση της «διεθνούς αξιοπιστίας της Ελλάδας».⁷ ο Δημήτρης Σωτηρόπουλος συμπέρανε ότι το ελληνικό κοινωνικό κράτος εξευρωπαϊσθηκε στην περίοδο Σημίτη, ιδιαίτερα στους τομείς της απασχόλησης, των συντάξεων και της δημόσιας υγείας.⁸ και τέλος, ο Kevin Featherstone, που θεωρεί την ένταξη στο Ευρώ ένα σημαντικό βήμα εξευρωπαϊσμού, κατέληγε το 2008 στο εξής εντυπωσιακό συμπέρασμα: «Η Ελλάδα προσαρμόζεται σταδιακά, είναι πολύ λιγότερο το μαύρο πρόβατο, και παραμένει μέρος του σκληρού πυρήνα. Δεν υφίστανται επικείμενοι κίνδυνοι!»⁹

Μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης το 2008-09 και την υποβολή της χώρας σε καθεστώς διεθνούς επιτήρησης, οι παραπάνω διαπιστώσεις φαντάζουν πλέον ανεπίκαιρες και εντελώς εξωπραγματικές. Η διεθνής εικόνα και αξιοπιστία της Ελλάδας, κατά κοινή ομολογία, βρίσκεται σήμερα στο χαμηλότερο σημείο της για πολλές δεκαετίες.¹⁰ Η προβλεπόμενη από το ΔΝΤ άνοδος της ανεργίας στα επίπεδα ρεκόρ του 15% για την τετραετία 2011-15,¹¹ και οι δρακόντειες περικοπές στις συντάξεις και τους κατώτατους μισθούς, αποστασιοποιούν την Ελλάδα ξανά από το ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο με το οποίο φάνηκε πως παλαιότερα συνέκλινε. Αλλά και ο κίνδυνος χρεωκοπίας του ελληνικού κράτους από τα τέλη του 2009, μαζί με τις ταραχές που αυτός προκάλεσε στις διεθνείς χρηματαγορές και στα Συμβούλια Κορυφής της Ε.Ε., κατέστησαν τη χώρα εκ νέου το «μαύρο πρόβατο» της Ευρώπης. Ενδεικτικές από αυτήν την άποψη είναι οι απαξιωτικές αναφορές που έκανε κατ' επανάληψη ο Βρετανός πρωθυπουργός David Cameron εις βάρος της χώρας: «Η Ελλάδα είναι ένα μέρος στο οποίο πρέπει να

⁵ Featherstone, Kevin and Papadimitriou, Dimitris, *The Limits of Europeanization: Reform Capacity and Policy Conflict in Greece*, London: Palgrave Macmillan, 2008. Panayiotis Ioakimidis, 'The Europeanisation of Greece's Foreign Policy: Progress and Problems', στο A. Mitsos και E. Mossialos (επιμ.), *Contemporary Greece and Europe*, Aldershot, Ashgate, 2000, σσ.359.

⁶ Panos Kazakos, "Europeanisation, Public Goals and Group Interests: Convergence Policy in Greece, 1990-2003", *West European Politics*, 27:5, Νοέμ. 2004, σ.903.

⁷ Spyros Economides, 'The Europeanisation of Greek Foreign Policy', *West European Politics*, 28:2, 2005, σ.471-2, 486.

⁸ Dimitri Sotiropoulos, 'The EU's impact on the Greek welfare state: Europeanization on paper?', *Journal of European Social Policy*, 14, 2004, σ.275-79.

⁹ Kevin Featherstone, "Greece: Suitable Accommodation?" στο Kenneth Dyson, *The Euro at 10: Europeanization, power, and convergence*, Oxford, Oxford University Press, 2008, σ.181, η έμφαση δική μου.

¹⁰ Βλ. Δημήτρης Τζιόβας, «Οι εικόνες της Ελλάδας», *Το Βήμα*, 6 Ιουνίου 2010.

¹¹ *IMF Country Report No. 10/110*, "Greece: Staff Report on Request for Stand-By Arrangement", 5.5.2010, σ.11.

πάει κανείς για διακοπές, όχι για οικονομικές συμβουλές»· ή «η Ελλάδα προβάλλει ως προειδοποίηση γι' αυτό που συμβαίνει σε χώρες που χάνουν την αξιοπιστία τους».¹²

Οι πρόσφατες αυτές εξελίξεις εγείρουν ασφαλώς μία σειρά ερωτημάτων γύρω από την πρόσφατη βιβλιογραφία για τον ελληνικό εξευρωπαϊσμό. Από αυτά, θα μας απασχολήσουν εδώ τα εξής: α) Στο βαθμό που είναι παρωχημένη, μπορούμε να θεωρούμε τη βιβλιογραφία για τον ελληνικό εξευρωπαϊσμό ως μια τουλάχιστο πετυχημένη προσπάθεια εξήγησης των αλλαγών που συντελέστηκαν πριν το 2008 ή μήπως πρέπει να την αμφισβητήσουμε ριζικότερα ως μια ατυχή προσπάθεια εξωραϊσμού ενός επιφανειακού και νοθευμένου φαινομένου; β) Είναι ο εξευρωπαϊσμός μια εύκολα αναστρέψιμη διαδικασία ή μήπως η αναστρεψιμότητά του σχετίζεται με το πόσο βεβιασμένα και επιφανειακά επιχειρήθηκε; Και γ) αν είναι πράγματι αναστρέψιμος, ποιά είναι τα ιστορικά αίτια που κατέστησαν κάτι τέτοιο δυνατό στην περίπτωση της Ελλάδας;

Το φαινόμενο του «αποευρωπαϊσμού»

Για να απαντήσουμε καλύτερα στα ερωτήματα αυτά, είναι ανάγκη να αποσαφηνίσουμε αρχικά ορισμένα ζητήματα που αφορούν τους όρους που χρησιμοποιούμε. Στο πεδίο των Ευρωπαϊκών Σπουδών, η έννοια του εξευρωπαϊσμού έχει καθιερωθεί από το 1994 και μετά και συνδέεται με τον πλατιά αποδεκτό ορισμό του Robert Ladrech που περιγράφει τον όρο ως «μια σταδιακή διαδικασία» κατά την οποία «η πολιτική και οικονομική δυναμική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας γίνεται μέρος της οργανωτικής λογικής της εθνικής πολιτικής».¹³ Παρόλο που η χρησιμότητα του όρου έχει από ορισμένους αμφισβητηθεί, ενώ κάποιοι άλλοι έχουν προτείνει συντομότερους ή και πιο φλύαρους ορισμούς για τον προσδιορισμό του,¹⁴ σε γενικές γραμμές υπάρχει ευρεία συναίνεση γύρω από το νόημα που του προσέδωσε αρχικά ο Ladrech. Έτσι, λίγο ως πολύ, το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας στο πεδίο αυτό αποδέχεται ότι ο εξευρωπαϊσμός συνιστά μια διαδικασία μεταβολής στο εσωτερικό ενός κράτους μέλους που πραγματοποιείται από την ενσωμάτωση αντιλήψεων και πρακτικών που έχουν καθιερωθεί στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σύμφωνα με έναν πιο πρόσφατο, αλλά εξίσου πλατιά αποδεκτό ορισμό,

¹² David Cameron, *Hackney Telegraph*, 16 Μαρτίου 2010 και *Daily Telegraph*, 14 Απριλίου 2010, *Reuters*, 8 Ιουνίου 2010.

¹³ Ladrech, R. 'Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France.' *Journal of Common Market Studies*, Τομ. 32, Αρ.1, 1994, σ.69.

¹⁴ Βλ. J.P. Olsen, *The Many Faces of Europeanization*. Arena Working Papers, αρ.01/02, 2002, Kerry Howell, *Developing Conceptualizations of Europeanization and European Integration: Mixing Methodologies*, ESRC Seminar 1, UACES Study Group 2, 29 Νοεμβρίου 2002, σσ.1-27.

η έννοια του Εξευρωπαϊσμού αναφέρεται σε: Διαδικασίες (α) οικοδόμησης, (β) διάδοσης, και (γ) θεσμοποίησης επίσημων και ανεπίσημων κανόνων, διαδικασιών, πλαισίων πολιτικής, ύφους και 'τρόπων διαχείρισης πραγμάτων', καθώς και κοινών πεποιθήσεων και κανονικοτήτων που πρώτα ορίζονται και εδραιώνονται στην κατασκευή των δημοσίων πολιτικών και της πολιτικής της Ε.Ε. και μετά ενσωματώνονται στη λογική του εσωτερικού λόγου, των ταυτοτήτων, των πολιτικών δομών και των δημοσίων πολιτικών.¹⁵

Ανάμεσα στους ερευνητές που μελέτησαν το φαινόμενο αυτό σε σχέση με την Ελλάδα, μόνο ο Featherstone φαίνεται να έχει αναρωτηθεί ως τώρα αν «είναι ο 'Εξευρωπαϊσμός' μια μη αναστρέψιμη διαδικασία». Δυστυχώς όμως, πουθενά στο κείμενο στο οποίο θέτει αυτό το κρίσιμο ερώτημα δεν επιχειρεί έστω και στοιχειωδώς να το απαντήσει.¹⁶ Η αδιαφορία αυτή ωστόσο δεν εκπλήσσει, διότι η θεωρία του εξευρωπαϊσμού χαρακτηρίζεται από έντονα εξελικτικές και δεοντολογικές αντιλήψεις οι οποίες προφανώς θα υπονομεύονταν αν δινόταν η δέουσα προσοχή στις περιπτώσεις όπου τα κράτη μέλη της Ε.Ε. *ακυρώνουν* τις ευρωπαϊκές θεσμικές πρακτικές από το εθνικό πολιτικό τους σύστημα. Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις, η θεωρία αυτή έχει ως τώρα εφαρμοστεί σε εμπειρικές μελέτες που καταλήγουν στο προβλέψιμο συμπέρασμα ότι το τάδε ή δείνα κράτος έχει σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό «εξευρωπαϊστεί», ενώ σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις έχει εφαρμοστεί σε μελέτες που καταλήγουν σε αντίθετα συμπεράσματα. Αλλά και τότε ακόμη, η ερμηνεία που υιοθετείται δεν τονίζει ακριβώς την έμπρακτη διαδικασία *αναίρεσης* των ευρωπαϊκών κανόνων και πλαισίων πολιτικής, αλλά καταλήγει στο ουδέτερο συμπέρασμα ότι οι πολιτικές αυτές απλώς απέτυχαν να ενσωματωθούν στο εθνικό πλαίσιο. Για παράδειγμα, σε μια μελέτη για την ακύρωση της φιλελευθεροποίησης των μεταφορών που επέβαλε η Ε.Ε. στην Ιταλία, ο Dieter Kerwer κάνει λόγο απλώς για «αόρατο εξευρωπαϊσμό».¹⁷

Εντούτοις, ένας από τους σημαντικότερους θεωρητικούς στο πεδίο αυτό, ο Claudio Radaelli, έχει αφιερώσει λίγες χρήσιμες γραμμές για την περίπτωση της αναστρεψιμότητας ή αναίρεσης του εξευρωπαϊσμού. Σύμφωνα με αυτόν, ένα κράτος που υποβάλλεται στη θεσμική επιρροή της Ε.Ε. ενδέχεται να αντιδράσει με τέσσερις διαφορετικούς τρόπους: α) να απορροφήσει τις θεσμικές πρακτικές της Ένωσης με ήπιο τρόπο, β) να μετασχηματιστεί σε μία δυναμική τροχιά εξευρωπαϊσμού, γ) να αδρανήσει, ή δ) να περιχαρακωθεί. Η τέταρτη περίπτωση, που μας ενδιαφέρει εδώ, περιγράφεται από το

¹⁵ Claudio Radaelli «The Europeanization of Public Policy», στο Kevin Featherstone και Claudio Radaelli (επιμ.) *The Politics of Europeanization*, ό.π., σ.30.

¹⁶ Kevin Featherstone, «Introduction: In the Name of 'Europe'», στο Kevin Featherstone και Claudio Radaelli (επιμ.) *The Politics of Europeanization*, ό.π., σ.3.

¹⁷ Βλ. Dieter Kerwer, *Regulatory Reforms in Italy: A Case-Study in Europeanisation*, Aldershot, Ashgate, 2001, σ.194.

Radaelli ως «‘αρνητικός’ Εξευρωπαϊσμός» και κρίνεται ως ένα «πολύ παράδοξο αποτέλεσμα, καθώς υποδηλώνει ότι η εθνική πολιτική γίνεται ολιγότερο ‘Ευρωπαϊκή’ από ότι υπήρξε».¹⁸ Επειδή όμως οι όροι «περιχαράκωση» και «‘αρνητικός’ Εξευρωπαϊσμός» χαρακτηρίζονται από μία υφέρπουσα εξελικτική και μάλλον απαξιώτικη αντίληψη που αντιμετωπίζει το φαινόμενο ως μια οπισθοδρομική και αντικανονική αντίδραση στις Ευρωπαϊκές νόρμες και πρακτικές, θα ήταν νομίζω ορθότερο να περιγράψουμε το ίδιο φαινόμενο με τον σαφέστερο και πιο ουδέτερο όρο «αποευρωπαϊσμός». Η λέξη αυτή έχει χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν από τον Κωνσταντίνο Τσουκαλά και κρίνεται ως μια ικανοποιητική απόδοση του κάπως πιο διαδεδομένου αγγλικού όρου «de-Europeanisation».¹⁹ Κατά συνέπεια, αν θέλουμε να συλλάβουμε την πρακτική αναίρεσης των ευρωπαϊκών αντιλήψεων και πολιτικών στη βάση αυτού που είναι, και όχι εκείνου που ‘δεν είναι’, όπως πράττει ο Radaelli, τότε χρειαζόμαστε επειγόντως να εισάγουμε την έννοια του αποευρωπαϊσμού στο επίκεντρο των αναλύσεών μας.

Αν τώρα δεχτούμε την υπόθεση ότι μετά το 2008, η Ελλάδα παρουσίασε εμφανή δείγματα απώλειας ευρωπαϊκών πρακτικών που φαίνεται να είχε στο παρελθόν ενσωματώσει, τότε το κρίσιμο ερώτημα που αμέσως προκύπτει είναι γιατί επήλθε τόσο ραγδαία αυτή η μεταστροφή. Η παγκόσμια οικονομική κρίση, παρόλο που συνέβαλε σημαντικά στο να προβληθεί η μεταβολή αυτή στο πλήρες μέγεθός της, θα ήταν λάθος να θεωρηθεί από μόνη της ως η κύρια αιτία που την προκάλεσε. Αυτό το συμπέρασμα συνάγεται εν μέρει από το γεγονός ότι τα περισσότερα κράτη της Ε.Ε. που υπέστησαν κι αυτά την ίδια οικονομική κρίση δεν παρουσίασαν ανάλογες τάσεις αποευρωπαϊσμού όπως η Ελλάδα. Επιπλέον, αν εξετάσουμε ιστορικά ορισμένους από τους βασικούς τομείς στους οποίους παρουσιάζεται σήμερα σαφής διάβρωση των πολιτικών και θεσμικών πρακτικών της Ε.Ε., όπως η οικονομία, η εξωτερική πολιτική και οι θεσμοί, τότε θα διαπιστώσουμε ότι τα φαινόμενα αυτά είχαν αρχίσει να εκδηλώνονται πολύ πριν από το 2008. Δεν είναι τυχαίο ότι σε σχέση με την οικονομία, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Κάρολος Παπούλιας πρόεβη στις 30 Απριλίου 2010 στην ασυνήθιστη έκκληση με την οποία ζητούσε «να αναγνωρίσουμε όλοι τα λάθη που κάναμε στο παρελθόν, μηδενός εξαιρουμένου, ούτε και εμού, γιατί κι εγώ ήμουν μέλος πολλών κυβερνήσεων», μια δήλωση που παραπέμπει στην περίοδο προ του 1996.²⁰

Ασφαλώς, η αναζήτηση φαινομένων αποευρωπαϊσμού πριν από το 2008 δε θα πρέπει να μας οδηγήσει παράλληλα στο ακραίο συμπέρασμα ότι όλο το αφήγημα για τον ελληνικό εξευρωπαϊσμό της περιόδου 1996-2008 υπήρξε εντελώς αυθαίρετο. Εξαιτίας του εξελικτικού χαρακτήρα της όμως, η

¹⁸ Claudio Radaelli «The Europeanization of Public Policy», στο Kevin Featherstone και Claudio Radaelli (επιμ.) *The Politics of Europeanization*, ό.π., σ.37-8.

¹⁹ Βλ. Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «Η Αριστερά των λωτοφάγων», *Το Βήμα*, 4 Απρ. 1999.

²⁰ *Ελευθεροτυπία*, ηλεκτρονική έκδοση, 30 Απριλίου 2010, <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=157646>.

σχετική βιβλιογραφία υπήρξε ωστόσο υπερβολικά μονόπλευρη, με αποτέλεσμα να προβάλλει μόνο τα φαινόμενα ενσωμάτωσης ευρωπαϊκών πολιτικών, δίχως ωστόσο να λαμβάνει επαρκώς υπόψη ούτε τις σοβαρές αλλοιώσεις που μεσολαβούσαν στη διαδικασία αυτή, ούτε και τις περιπτώσεις αναίρεσης των πολιτικών αυτών μετά την εσωτερικεύσή τους. Πιο συγκεκριμένα, επειδή ακριβώς δεν υπήρξε επαρκώς κριτική, η βιβλιογραφία για τον ελληνικό εξευρωπαϊσμό δε διέθετε ποτέ τα αναλυτικά εργαλεία για να συλλάβει το ενδεχόμενο συνύπαρξης μιας δυναμικής εξευρωπαϊσμού μαζί με μία παράλληλη τάση αποευρωπαϊσμού, όπου πολλά από τα αποτελέσματα της πρώτης ανατρέπονταν από τη δεύτερη μέσα από μια Σισσύφια διαδικασία. Ωστόσο, όπως θα δούμε παρακάτω σε σχέση με τους κεντρικούς τομείς της οικονομίας, της εξωτερικής πολιτικής και των θεσμών, αυτή υπήρξε η συνήθης διαδικασία την τελευταία δεκαετία στην περίπτωση της Ελλάδας.

Ο αποευρωπαϊσμός στην ελληνική οικονομία

Αν στρέψουμε την προσοχή μας στο πεδίο της ελληνικής οικονομίας, έναν από τους βασικούς τομείς όπου θεωρείται ότι επήλθε εξευρωπαϊσμός, μπορούμε να δούμε πιο ξεκάθαρα πώς η δυναμική αυτή από το ξεκίνημά της υπονομευόταν από μία παράλληλη τάση αποευρωπαϊσμού. Σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία, δύο ήταν οι σημαντικότερες όψεις του οικονομικού εξευρωπαϊσμού που γνώρισε η Ελλάδα μετά το 1996: η ένταξη της χώρας στο Ευρώ το 2001 και, όπως υποστηρίζει ο Γιώργος Παγουλάτος, η μεταβολή της οικονομικής λειτουργίας του κράτους από έναν «αναπτυξιακό» σε ένα «σταθεροποιητικό» ρόλο.²¹

Σχετικά με την πρώτη περίπτωση, όπως είναι γνωστό, η Ε.Ε. διεπίστωσε τελικά το Νοέμβριο του 2004 ότι η κυβέρνηση Σημίτη πέτυχε τα κριτήρια σύγκλισης της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης διότι είχε συστηματικά παραποιήσει τα στατιστικά στοιχεία για το κρατικό έλλειμμα και το δημόσιο χρέος από το 1997 μέχρι το 2003.²² Παρόλο που η περίπτωση αυτή έχει συζητηθεί από τον Featherstone, η ανάλυσή του καταλήγει ωστόσο στο αισιόδοξο συμπέρασμα ότι το πρόβλημα ξεπεράστηκε το 2007 από τη σταθεροποιητική δυναμική του ελληνικού εξευρωπαϊσμού.²³ Εκείνο όμως που έχει παραγνωριστεί στο μεταξύ είναι το γεγονός ότι η παραποίηση στατιστικών στοιχείων δεν αποτελεί απλώς ένα ηθικό ή πολιτικό πρόβλημα, αλλά επίσης μία πολύ σοβαρή περίπτωση αναίρεσης βασικών κανόνων και πρακτικών της Ε.Ε. από το ελληνικό πολιτικό σύστημα. Με άλλα λόγια, αν δεχτούμε πως η προσχώρηση της Ελλάδας στο Ευρώ υπήρξε μια κορυφαία εκδήλωση εξευρωπαϊσμού, τότε θα πρέπει ταυτόχρονα να αναγνωρίσουμε ότι η πραγματοποίησή της οφείλεται

²¹ George Pagoulatos, “Greece’s Europeanization and the Emergence of a Stabilization State”, ό.π., σ. 192-93.

²² Eurostat, *Report by Eurostat on the Revision of the Greek Government Deficit and Debt Figures*, 22 Νοεμ. 2004, σ.4, 11-12.

²³ Kevin Featherstone, “Greece: Suitable Accommodation?”, ό.π., σ.167-68.

σε μία ακραία κίνηση αποευρωπαϊσμού, που είναι η συστηματική αλλοίωση των μακροοικονομικών στοιχείων που στέλνει ένα κράτος-μέλος στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Εκ των υστέρων, βεβαίως, τα όρια της ανάλυσης του Featherstone φαίνονται ακόμη πιο ξεκάθαρα από το γεγονός ότι το φαινόμενο δεν ξεπεράστηκε αισίως, όπως ο ίδιος διαπίστωνε το 2008. Ως γνωστόν, τον Ιανουάριο του 2010, καινούργια έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής διεπίστωσε ξανά πως η κυβέρνηση Καραμανλή προέβη σε νέα πλαστογράφηση των στοιχείων για το κρατικό έλλειμμα και το δημόσιο χρέος για το 2009.²⁴

Σχετικά με τη δεύτερη βασική εκδήλωση του εξευρωπαϊσμού στο οικονομικό πεδίο, δηλαδή τη μετάβαση του κράτους από έναν «αναπτυξιακό» σε ένα «σταθεροποιητικό» ρόλο, χρειάζεται να διατυπωθούν κάποιες παρατηρήσεις. Πρώτο, υπάρχουν σοβαρά μεθοδολογικά ζητήματα γύρω από τη χρήση των εννοιών «αναπτυξιακό» και «σταθεροποιητικό», οι οποίες είναι αρκετά ασαφείς σε θεωρητικό επίπεδο, ενώ εμπειρικά αποδεικνύονται μάλλον ακατάλληλες για να περιγράψουν ιστορικά το ρόλο του κράτους στην ελληνική οικονομία. Για παράδειγμα, είναι πολύ αμφίβολο αν πριν από το 1990 η Ελλάδα είχε πράγματι ένα «αναπτυξιακό κράτος».²⁵ Δεύτερο, από το 2004 ως το 2009, το έλλειμμα του κρατικού προϋπολογισμού προσέγγισε δύο χρονιές το 8% του ΑΕΠ, ενώ το 2009 προσέγγισε το 16%, επιδόσεις οι οποίες ελάχιστα διαφέρουν από εκείνες των προηγούμενων δεκαετιών και, εν πάσει περιπτώσει, δύσκολα θα μπορούσαν να θεωρηθούν συμβατές με ένα κράτος το οποίο θα μπορούσε κάποιος να χαρακτηρίσει ως «σταθεροποιητικό». Παράλληλα, από το 1990 και μετά, το δημόσιο χρέος άρχισε να κινείται στα πολύ ψηλά επίπεδα του 90-100%, παρουσιάζοντας μια σταθερά ανοδική πορεία, γεγονός που πάλι δεν συμβαδίζει με την πολιτική ενός «σταθεροποιητικού» κράτους. Αντιθέτως, εκείνο που δείχνουν οι τάσεις αυτές είναι ότι η μετάβαση προς ένα «σταθεροποιητικό κράτος» μετά το 1996 υπήρξε μια ατελής και, εντέλει, αποτυχημένη διαδικασία, γεγονός που οφείλεται στη συστηματική υπονόμευσή της από μία αντίστροφη δυναμική που διαρκώς προέκρινε την πολιτική χρήση των δημοσίων πόρων για την εξυπηρέτηση των πελατειακών και λαϊκιστικών λειτουργιών του κράτους. Αναπόσπαστο μέρος της δυναμικής αυτής υπήρξε ασφαλώς και η σημαντική απώλεια πόρων εξαιτίας της εκτεταμένης διαφθοράς, αναποτελεσματικότητας και σπατάλης που ποτέ δεν απέβαλε το ελληνικό κράτος από τον τρόπο λειτουργίας του.

²⁴ European Commission, *Report on Greek Government Deficit and Debt Statistics*, COM (2010) 1 final, Βρυξέλλες, 8 Ιαν. 2010, σσ.1-30.

²⁵ George Pagoulatos, "Greece's Europeanization and the Emergence of a Stabilization State", ό.π., σ.205.

Αποευρωπαϊσμός και εξωτερική πολιτική

Ανάλογες εξελίξεις παρατηρούμε και στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, όπου σύμφωνα με την καθιερωμένη άποψη, υπήρξε «σταθερή πρόοδος προς τον εξευρωπαϊσμό».²⁶ Κεντρική έκφραση της φερόμενης αυτής «πρόοδου» υπήρξε, κατά κοινή ομολογία, η νέα πολιτική που εγκαινίασε ο Κώστας Σημίτης στη Σύνοδο του Ελσίνκι το Δεκέμβριο του 1999.²⁷ Συνδέοντας την υποστήριξη της Ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας με την επίλυση του Κυπριακού και των προβλημάτων του Αιγαίου, η ελληνική κυβέρνηση κατάφερε, κατά το Σπύρο Οικονομίδη, να προσαρτήσει την ελληνοτουρκική διένεξη σε ένα Ευρωπαϊκό πλαίσιο.²⁸ Όμως, μετά την καταψήφιση του Σχεδίου Ανάν τον Απρίλιο του 2004 και την αποσύνδεση των προβλημάτων του Αιγαίου από τις διαπραγματεύσεις Τουρκίας-Ε.Ε. το 2005, η νέα ευρωπαϊκή δυναμική που εισήγαγε το Ελσίνκι εξανεμίστηκε. Αυτό άλλωστε παραδέχτηκε και ο ίδιος ο αρχιτέκτονας της πολιτικής αυτής, ο Κώστας Σημίτης, ο οποίος τονίζει σε βιβλίο που εξέδωσε το 2008 ότι «η λύση η οποία είχε επιλεγεί το 1999 στο Ελσίνκι ματαιώθηκε».²⁹

Οι τάσεις αποευρωπαϊσμού που εκδηλώθηκαν στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής μετά το 2004, δυστυχώς ποτέ δεν απασχόλησαν τη σχετική βιβλιογραφία. Αν όμως εξετάσουμε προσεκτικότερα τα αίτια που την προκάλεσαν, είναι δύσκολο να παραγνωρίσουμε το γεγονός ότι η διπλωματική διαδικασία που οδήγησε στις αποφάσεις του Ελσίνκι υπήρξε εξαρχής συνδεδεμένη με πρακτικές που απέκλιναν σημαντικά από το πλαίσιο δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συγκεκριμένα, η ελληνοτουρκική προσέγγιση που απετέλεσε τη βάση πάνω στην οποία στηρίχτηκε το πλαίσιο επίλυσης που υιοθετήθηκε στο Ελσίνκι στις 10-11 Δεκεμβρίου 1999, είχε ήδη ξεκινήσει από τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου υπό την άμεση διαμεσολάβηση και καθοδήγηση των ΗΠΑ και όχι της Ε.Ε.³⁰ Παρομοίως, οι Ευρωπαϊκές Σύνοδοι Κορυφής που χειρίστηκαν την τουρκική υποψηφιότητα, κυρίως στην Κοπεγχάγη το Δεκέμβριο του 2002 και του Λουξεμβούργου το 2005, κατέληξαν στις αποφάσεις τους κατόπιν έντονης παρέμβασης εξω-ευρωπαϊκών κέντρων, όπως ο Λευκός Οίκος, το Στέιτ Ντιπάρτμεντ και το ΝΑΤΟ. Ακόμη και το Σχέδιο Ανάν για την Κύπρο, σύμφωνα με το Βρετανό Διαμεσολαβητή, David Hannay, περιλάμβανε μυστική αμερικανική ανάμειξη στα έτη 2001-02.³¹ Με άλλα λόγια, η διαδικασία του Ελσίνκι ήταν πολύ περισσότερο ένα αμερικανο-βρετανικό πλαίσιο επίλυσης των ελληνοτουρκικών διαφορών (με τη σύμπραξη οργανισμών όπως ο ΟΗΕ και το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης), παρά το αποτέλεσμα μιας

²⁶ Panagiotis Ioakimidis "The Europeanisation of Greece's Foreign Policy: Progress and Problems", ό.π., σ.359.

²⁷ Stelios Stavridis, 'Assessing the Views of Academics in Greece on the Europeanization of Greek Foreign Policy: A Critical Appraisal and a Research Agenda Proposal', *Discussion Paper No.11*, Hellenic Observatory, LSE, Σεπτέμβριος 2003, σ.10.

²⁸ Spyros Economides, 'The Europeanisation of Greek Foreign Policy', ό.π., σ.484.

²⁹ Κώστας Σημίτης, *Σκέψεις για μια προοδευτική διακυβέρνηση*, Αθήνα, Πόλις, 2008, σ.88.

³⁰ Alexander Kazamias, 'The Greek Variable in EU-Turkish Relations' στο Joseph Joseph (επιμ.) *Turkey and the European Union: Internal Dynamics and External Challenges*, Λονδίνο, Palgrave Macmillan, 2006, σ.143.

³¹ David Hannay, *Cyprus*, Λονδίνο, I.B. Tauris, 2005, σ.148-49.

καθαρής προσπάθειας εξευρωπαϊσμού. Το κύριο στοιχείο εξευρωπαϊσμού που περιείχε η διαδικασία αυτή συνομιζόταν στην άρση του ελληνικού βέτο κατά της υποψηφιότητας της Τουρκίας στην Ε.Ε. ως το βασικό κίνητρο για μια δίκαιη επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών.

Με τον τρόπο αυτό όμως, το στοιχείο του εξευρωπαϊσμού που περιείχε η διαδικασία του Ελσίνκι παρέμενε πάντοτε εξαρτημένο από τη δυνατότητα του αμερικανο-βρετανικού πλαισίου επίλυσης να πετύχει (μέσω του ΟΗΕ και της άμεσης διαμεσολάβησης) την απαραίτητη πρόοδο στο Κυπριακό και στο Αιγαίο. Ως γνωστόν, είτε λόγω κακής διαμεσολάβησης είτε εξαιτίας της εθνικιστικής αντίδρασης στο Σχέδιο Ανάν, τελικά καμία πρόοδος δε σημειώθηκε στο Κυπριακό. Παρομοίως, για λόγους που παραμένουν ως τώρα άγνωστοι, καμία εξέλιξη δε σημειώθηκε μήτε στα θέματα του Αιγαίου, εκτός βεβαίως από την επιτυχία της Άγκυρας να πείσει την κυβέρνηση Καραμανλή να τα αποσυνδέσει από τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις της Τουρκίας με την Ε.Ε. Στα εμπόδια αυτά, ήρθε επιπλέον να προστεθεί και η αλλαγή στάσης του Γαλλο-γερμανικού άξονα στο ζήτημα της πλήρους ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε., μια μεταβολή που δεν είναι ασύνδετη από την αποτυχία επίτευξης λύσης στα προβλήματα της Κύπρου και του Αιγαίου. Έτσι, ακόμα και ο ίδιος ο Κώστας Σημίτης κατέληξε προ διετίας στο συμπέρασμα ότι μετά τη Γαλλο-γερμανική στροφή στο θέμα αυτό, η επιστροφή στην πολιτική του Ελσίνκι δεν είναι πλέον εφικτή. Όπως γράφει χαρακτηριστικά, ο τότε «σχεδιασμός [...] της ελληνικής πλευράς δεν είναι πια ρεαλιστικός» διότι η νέα στάση της Γαλλίας και της Γερμανίας δείχνει πως «η ένταξη της Τουρκίας δεν είναι πιθανή».³²

Νεποτισμός και διαφθορά: ο απο-ευρωπαϊσμός των εθνικών θεσμών

Η τρίτη περίπτωση που χρήζει μελέτης από τη σκοπιά του αποευρωπαϊσμού αφορά την εξέλιξη των δημόσιων θεσμών. Σύμφωνα με τον Παναγιώτη Ιωακειμίδη, «η ελληνική περίπτωση δείχνει [...] ότι η διαδικασία του εξευρωπαϊσμού» έπαιξε «καθοριστικό ρόλο στην ενίσχυση των δημοκρατικών θεσμών και στη διεύρυνση του φάσματος της δημοκρατικής διαδικασίας».³³ Ως παραδείγματα αναφέρει την αποκέντρωση της Διοίκησης μέσα από μεταρρυθμίσεις όπως το Σχέδιο Καποδίστριας και τη δημιουργία Ανεξάρτητων Αρχών, όπως ο Συνήγορος του Πολίτη, η Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων, κ.ά.

Μετά το 1996 όμως, οι εθνικοί θεσμοί στην Ελλάδα υπέστησαν άλλες σημαντικές μεταβολές που έχουν εντελώς αποσιωπηθεί από τη σχετική βιβλιογραφία, ιδιαίτερα εκείνες που αφορούν την πρωτοφανή επέκταση της διαφθοράς, της κακοδιαχείρισης και του νεποτισμού. Παρά τις δυσκολίες που υπάρχουν

³² Κώστας Σημίτης, *Σκέψεις για μια προοδευτική διακυβέρνηση*, ό.π., σ.82, 88.

³³ Panayiotis Ioakimidis, 'The Europeanization of Greece: An Overall Assessment', ό.π., σ.80.

στη μέτρηση των φαινομένων αυτών, το αμερικανικό Brookings Institution υπολόγισε το Μάρτιο του 2010 πως το ελληνικό δημόσιο χάνει περί τα €20 δις ετησίως, ή αλλιώς το 8% του ΑΕΠ, λόγω ποικίλων σκανδάλων διαφθοράς, ενώ τόσο ο Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδας, όσο και ο πρωθυπουργός Γιώργος Παπανδρέου αποδέχτηκαν την εγκυρότητα της μελέτης αυτής με δηλώσεις τους το Μάρτιο και τον Οκτώβριο του 2010.³⁴ Το ίδιο ίδρυμα ωστόσο, σε άλλη έρευνά του, που δυστυχώς δεν έλαβε ανάλογη δημοσιότητα, διαπίστωσε επίσης πως η «κυβερνητική αποτελεσματικότητα» και οι θεσμικοί μηχανισμοί «ελέγχου της διαφθοράς» μειώθηκαν αισθητά στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της περιόδου 1998-2008.³⁵

Οξύ πρόβλημα στο επίπεδο των θεσμών παραμένει επιπλέον η εκτεταμένη πρακτική του διορισμού συγγενικών προσώπων αρκετών πολιτικών σε όλες τις βαθμίδες της κρατικής μηχανής, ξεκινώντας από υπουργικές θέσεις και θέσεις ειδικών συμβούλων, μέχρι και τα κατώτερα πόστα ορισμένων υπηρεσιών, όπως το μόνιμο προσωπικό της Βουλής, όπου σταδιοδρομούν πολλά παιδιά σημερινών βουλευτών.³⁶ Σημαντικός αριθμός συγγενικών προσώπων πρώην και νυν βουλευτών ορίζονται επίσης τακτικά ως υποψήφιοι στις εκλογικές λίστες των μεγάλων κομμάτων, με αρκετούς από αυτούς να καταλαμβάνουν τελικά έναν αξιοσημείωτο αριθμό εδρών στη Βουλή. Σύμφωνα με δημοσιογραφική έρευνα για τις εκλογές του 2009, από τους 251 βουλευτές των δύο μεγάλων κομμάτων, οι 30 – δηλαδή το 12% - έχουν α' ή β' βαθμού συγγένεια με πρώην υπουργούς και βουλευτές (κυρίως τέκνα και ανήψια), ενώ όλοι μαζί καταλαμβάνουν αριθμό εδρών που αναλογεί στο ένα δέκατο του εκλογικού σώματος ή στην αντιπροσώπευση περίπου 1.000.000 ψηφοφόρων.³⁷ Μια ακόμη περίπτωση εκτεταμένου νεποτισμού για την οποία αρχίζουν να συλλέγονται στοιχεία αφορά τρέχουσα έρευνα του Υπουργείου Παιδείας η οποία ως τώρα δείχνει πως στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της χώρας πολλά τέκνα καθηγητών καταλαμβάνουν θέσεις σε τμήματα όπου έχουν εργαστεί για χρόνια οι γονείς τους. Σε κάποιες σχολές μάλιστα, τα στοιχεία που αφορούν μόνο τους γιους και τις θυγατέρες πρώην και νυν καθηγητών πλησιάζουν το 20% του σημερινού διδακτικού προσωπικού.³⁸

Είναι ανάγκη να υπογραμμιστεί εδώ ότι το Μάρτιο του 1999, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κατέδειξε με τρόπο αποφασιστικό πως τα φαινόμενα της «διαφθοράς», της «κακοδιαχείρισης» και του «νεποτισμού» είναι ξένα προς τις νόρμες, το ύφος και τις πρακτικές λειτουργίας που διέπουν τους

³⁴ Φωτεινή Καλλίρη, “Μάστιγα η διαφθορά”, *Καθημερινή*, 18 Μαρτίου 2010, *Δικτυακός Τόπος του Πρωθυπουργού της Ελλάδας*, «Διακαναλική Συνέντευξη Πρωθυπουργού Γ.Α.Π.», 25 Οκτωβρίου 2010, www.primeminister.gr.

³⁵ Daniel Kaufmann, “National Disasters Teach Unorthodox Lesson on Governance”, *The Brookings Institution*, 2 Μαρτίου 2010, http://www.brookings.edu/opinions/2010/0302_governance_disaster_kaufmann.aspx

³⁶ Γρηγόρης Τζιοβάρας, «Διορισμοί μέσω Βουλής – Πώς πολιτικοί από όλα τα κόμματα προικοδότησαν κόρες και συζύγους με προνομιούχες θέσεις στη Βουλή και στο Δημόσιο», *Το Βήμα*, 11 Ιουλίου 2010.

³⁷ Χριστίνα Παπασταθοπούλου και Μαρία Δέδε, «Οικογενειακή Υπόθεση», *Ελευθεροτυπία*, 26 Σεπτεμβρίου 2009.

³⁸ Άννα Ανδριτσάκη, «ΑΕΙ: Σόι πάει το βασίλειο», *Ελευθεροτυπία*, 29 Οκτωβρίου 2010.

θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Γι' αυτό, κατόπι έρευνας που ανέθεσε σε ανεξάρτητη επιτροπή εμπειρογνομώνων, προέβη στην ιστορική απόφαση απόλυσης όλων των μελών της Επιτροπής Santer, διότι αρκετά από τα μέλη της, που περιλάμβαναν και πρώην πρωθυπουργούς, κρίθηκε πως εμπλέκονταν σε υποθέσεις «διαφθοράς, κακοδιαχείρισης και νεποτισμού».³⁹ Την ίδια στιγμή, η όξυνση των φαινομένων αυτών στον τρόπο λειτουργίας του ελληνικού κράτους, ιδιαίτερα κατά την τελευταία δεκαετία, καθώς και το καθεστώς της συγκάλυψης και ατιμωρησίας που τα περιβάλλει, υποδηλώνει με σαφήνεια ότι στο επίπεδο των θεσμών η Ελλάδα δεν ενσωματώνει τις κυρίαρχες πρακτικές και νόρμες της Ε.Ε. με τον τρόπο που πρεσβεύει η σχετική βιβλιογραφία. Αν θέλαμε μάλιστα να είμαστε ακριβέστεροι, τα περισσότερα στοιχεία μάλλον δείχνουν ότι, παράλληλα με ορισμένα δείγματα εξευρωπαϊσμού σε κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις, όπως λ.χ. στην ίδρυση και λειτουργία των ανεξάρτητων αρχών, στο μεγαλύτερό τμήμα τους οι ελληνικοί θεσμοί αποβάλλουν πεισματικά τις ευρωπαϊκές αρχές της αξιοκρατίας και διαφάνειας από τον τρόπο λειτουργίας τους.

Συμπερασματικά

Κλείνοντας, είναι αναγκαίο να τονιστεί ότι το φαινόμενο του αποευρωπαϊσμού, τόσο στην Ελλάδα όσο και αλλού, απαιτεί πολύ βαθύτερη και εκτενέστερη μελέτη για να καταστεί αντιληπτό στο πλήρες μέγεθός του. Για να επιτευχθεί όμως κάτι τέτοιο, είναι προηγουμένως απαραίτητο η έρευνα και η σύζηση γύρω από αυτό να αποσυνδεθεί από τις δομές της εξουσίας που διαπερνούν ένα σημαντικό τμήμα του ακαδημαϊκού χώρου, ιδιαίτερα στους κλάδους των πολιτικών επιστημών και της διεθνολογίας, όπου τα ερευνητικά προγράμματα συχνά καθοδηγούνται από τις προτεραιότητες των πολιτικών και γραφειοκρατικών ελίτ. Συνεπώς, στο βαθμό που επιθυμούμε πράγματι να συμβάλουμε στη συγκρότηση μιας γνήσια ευρωπαϊκής ταυτότητας στο ελληνικό πολιτικό σύστημα, είναι απαραίτητο πρωτίστως να αποσυνδέσουμε όσο γίνεται περισσότερο την έννοια του εξευρωπαϊσμού από το έντονο στοιχείο της προπαγάνδας που την περιβάλλει, ιδιαίτερα όταν μελετάται σε σχέση με κοινωνίες αποτυχημένου εκσυγχρονισμού όπως είναι η Ελλάδα. Για να πετύχουμε κάτι τέτοιο όμως, είναι ανάγκη να επανεξετάσουμε την έννοια του εξευρωπαϊσμού, βλέποντάς την μέσα από το πρίσμα μιας κριτικής οπτικής. Αυτό βεβαίως δε σημαίνει να την απορρίψουμε, αλλά κυρίως να την επαναπροσδιορίσουμε μέσα από μία σύλληψη που να μπορεί να την απαλλάξει από το έντονο εξελικτικό και δεοντολογικό στοιχείο που τη διέπει.

Με άλλα λόγια, δεν είναι δυνατό να συνεχίζουμε να αναλύουμε τα εθνικά πολιτικά συστήματα μόνο στη βάση του βαθμού στον οποίο έχουν εξευρωπαϊστεί, χωρίς ταυτόχρονα να τολμούμε να πούμε

³⁹ Committee of Independent Experts, *First Report Regarding Allegation of Fraud, Mismanagement and Nepotism in the European Commission*, 15 Μαρτίου 1999, σσ.1-146.

λέξη για το πώς αρκετές πτυχές τους τείνουν να αποευρωπαϊζονται, φοβούμενοι μήπως θεωρηθεί πως έτσι αμφισβητούμε το πρόταγμα της ευρωπαϊκής ενοποίησης και τις μεγάλες αρετές του. Είναι εξάλλου βέβαιο πως οι Ευρωπαϊκές Σπουδές θα είχαν πολύ καλύτερες υπηρεσίες να προσφέρουν στην υπόθεση του εξευρωπαϊσμού αν, αντί να υπερβάλλουν ή και να φαντάζονται την ενσωμάτωση ευρωπαϊκών πρακτικών στα εθνικά πολιτικά συστήματα, εστίαζαν περισσότερο την προσοχή τους στην ανάδειξη των αντιστάσεων και των υπονομεύσεων που αναχαιτίζουν τον εξευρωπαϊσμό, καθιστώντας την υλοποίησή του τόσο δυσχερή στις χώρες του «ευρωπαϊκού νότου». Υπό την έννοια αυτή, θα ήταν πολύ πιο χρήσιμο να είχαμε λιγότερους πανηγυρισμούς για τις υποτιθέμενες προόδους του εξευρωπαϊσμού την τελευταία δεκαετία και περισσότερες κριτικές μελέτες για τις αιτίες που στην ελληνική περίπτωση υποχρεώνουν τη διαδικασία αυτή να προχωρά κάνοντας ένα βήμα μπρος και δύο πίσω.